

Вікторія Любащенко

**МЕЛЕТІЙ СМОТРИЦЬКИЙ
У МІЖЦЕРКОВНОМУ ДИСКУРСІ XVII СТ.
(З ІСТОРІЇ УНІКАЛЬНОГО СЛОВ'ЯНО-РУСЬКОГО ДРУКУ
«ПОСЛАННЯ ДО ЄПИСКОПІВ»
МАРКА АНТОНІЯ ДЕ ДОМІНІСА)**

Висвітлюються історичні обставини видання у 1617–1618 рр. слов'яно-руського перекладу «Послання до єпископів» Марка Антонія де Домініса Віленським Святодухівським братством. Розглядається гіпотеза про Мелетія Смотрицького як автора цього перекладу. Аналізується зміст «Послання» та його вплив на формування екуменічного богослов'я Мелетія Смотрицького.

Ключові слова: Марк Антоній де Домініс, Мелетій Смотрицький, Кирило Лукаріс, реформа Церкви, унія, Київська митрополія.

У корпусі перекладної літератури, створеної православними у Речі Посполитій, привертає увагу слов'яно-руський переклад «Оповіді про від'їзд з Італії», або, за іншою редакцією, «Послання до єпископів»¹ (далі –

---

¹ Перше видання твору: [...] *Marci Antonii de Dominis, Archiepiscopi Spalatensis, Consilium. Causas discessus sui ex Italia, & e psychotyranide Pontificis Romani exponit longe gravissimas.* Venetiis 1616, 20 с. Цього ж року перевиданий у Лондоні, Гайдельберзі, Франкфурті-на-Майні. За життя автора твір неодноразово видавався в Англії, Німеччині, Франції, Голландії, зокрема і під іншими назвами. Напр.: *Epistola Episc. Spalat. Marci Antonii de Dominis Archiepiscopi Spalatensis ad Episcopos Ecclesiae Christianae Scripta: In qua causas discessus a suo Episcopatu exponit.* Campidoni [Kempten] 1617, 34 с. Перші національні переклади «Послання» з указівкою на його венеціанський першодрук побачили світ також у 1616–1617 рр. Див.: *A Manifestation of the Motives: Whereupon the Most Reuerend Father, Marcus Antonius de Dominis, Archbishop of Spalato [...].* London 1616, 56 с.; *A Declaration of the Reasons which Moued Marcus Antonius de Dominis, Archbishop of Spalato or Salonas, Primate of Dalmatia and Croatia, to Depart from the Romish Religion and His Country [...].* Edinburgh 1617, 24 с., та ін. В історіографії «Послання» називають часто першим маніфестом Домініса, а другим – твір, написаний після його повернення до Риму, в якому втеча з нового «Бабилону» пояснювалась розчаруванням

«Послання») католицького архієпископа з міста Спліт, богослова, вченого, суспільного діяча Марка Антонія де Домініса (Господнетича, 1560–1624). Йдеться про невеличкий твір, в якому автор оповідає про причини свого розриву з Апостольською столицею і втечі з Венеціанської республіки часів конфлікту між нею і Римом². У творі вміщено також короткий зміст «Церковної республіки» – головної богословської праці, яку Домініс підготував до друку. Вона мала спростувати деякі засади католицької еклезіології, підтверджені на Тридентському соборі³, й розкрити авторську візію реформи Церкви, тому адресувалась читачеві, обізнаному з її «наукою». Посідаючи центральне місце у богословській спадщині хорватського мислителя, ця праця привертає найбільшу увагу дослідників.

«Послання»⁴ своїми автобіографічними мотивами і виразною екуменічною позицією автора було розраховане на широку аудиторію. Слов'яно-руський переклад твору з'явився майже одразу після його публікації, що засвідчує інтерес до нього не лише у Західній, а й Східній Європі. Рукопис був виявлений у 70-х роках XIX ст. у православному Яблочинському монастирі св. Онуфрія (Люблінське воєводство) і переданий до Церковно-археологічного музею Київської духовної академії⁵. Текст рукопису – це 19 аркушів невеликого формату без початку і закінчення та будь-якої атрибуції.

Церквою Англії (*Marcus Antonius de Dominis. Archiepisc. Spalaten. Sui reditus ex Anglia consilium exponit. Romae 1622, 39 с.*).

² Венеція наполягала на супрематії світської влади, якій симпатизував Домініс; курія відстоювала концепцію ультрамонтанізму, й у 1608 р. на республіку було накладено інтердикт.

³ Домініс видав твір реформатора, офіційного експерта Венеціанської республіки у справах релігії Фра-Паоло Сарпі, де критикувалися рішення Тридентського собору. Див.: *Historia del concilio Tridentino [...] di Pietro Soave Polano*. Londra 1619, 815 с. Твір вийшов під псевдонімом П'єтро Полано і за два роки був перевиданий латинською, англійською, французькою і німецькою мовами. Ця праця та антипапські твори Домініса увійшли пізніше в Індекс заборонених книг.

⁴ Першу спробу узагальнення численних видань «Послання» див.: Augustin et Alois de Backer. *Bibliothèque des écrivains de la Compagnie de Jésus, ou Notices bibliographiques*, т. 5. Liège 1859, с. 177-183. Найповнішу збірку латиномовних церковних і політичних документів про діяльність Домініса і резонанс, спричинений виходом твору, див.: Šime Ljubić. *Prilozi za životopis Markantuna de Dominisa Rabljanina, spljetskoga nadbiskupa // Starine: na sviet izdaje Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti*, кн. 2. Zagreb 1870, с. 1-262 (особливо с. 150-173). Ці огляди доповнені багатьма сучасними, напр.: *Marco Antonio De Dominis (1560-1624): A Catalogue from the British Library Collection /* упоряд. Milan Grba. London 2008; Eleonora Belligni. *Auctoritas e potestas. Marcantonio De Dominis fra l'Inquisizione e Giacomo I*. Milano 2003, с. 143-153; Thomas F. Mayer. *The Roman Inquisition on the Stage of Italy, C. 1590-1640*. Philadelphia 2014, с. 134-151, 292-306.

⁵ Нині зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського: Рукоп. ЦНБВ, III. ДАП 112.

На пам'ятку звернули увагу українські історики, філологи і славісти, що спробували визначити місце і час, причини й обставини створення тексту. Микола Петров⁶ зацікавився трагічною постаттю Марка Антонія де Домініса, його богословською та епістолярною спадщиною, насамперед «Церковною республікою», назвавши «Послання» її вступом⁷. Появу слов'яно-руської пам'ятки вчений пов'язав передусім з міжконфесійною боротьбою у Київській митрополії в XVII ст. Згадавши факт знайомства з творами Домініса тоді ще православного полеміста Мелетія Смотрицького, М. Петров, утім, не назвав її можливого перекладача. Історик переклав латиномовне «Послання» літературною мовою XIX ст., «але зі зверненням уваги на західноруський переклад»⁸.

У 1988 р. рукопис потрапив до антології пам'яток братських шкіл⁹. Олександр Білодід і Віталій Передрієнко свої коментарі до тексту присвятили його лексичним особливостям¹⁰, давши короткий огляд біографії і творчості Домініса й відклавши питання авторства перекладу на майбутнє.

⁶ Н. И. Петров. *Описание рукописей церковно-археологического музея при Киевской Духовной Академии*, вып. 2. Киев 1875, с. 48-49 (№ 112); Н. И. Петров. Сплетский архиепископ Марк Антоний de Dominis (Господневич) и его значение в южнорусской полемической литературе XVII века // *Труды Киевской Духовной Академии* 2 (1879) 204-227; 3 (1879) 332-355.

⁷ Твердячи про «*Consilium suae profectionis*, або послання до спів'єпископів» як вступ до «Церковної республіки», М. Петров спирався на: *Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche* / ред. Johann Jakob Herzog, т. 1. Hamburg 1854, с. 415-416. Дійсно, текст «Послання» Домініс включив у перший том цієї праці, виданий у Лондоні і Гайдельберзі (вказавши про венеціанський першодрук), але – між авторським вступом-зверненням до єпископів Вселенської Церкви (важливо не плутати ці два тексти) та першою книгою «Церковної республіки». Див.: *Marco Antonio de Dominis Archiepiscopo Spalatensi. De Republica Ecclesiastica. Libri X. Pars I. Continens libros I, II, III, IV.* Londini 1617, с. B4–D2. Порівняймо: *Marco Antonio de Dominis Archiepiscopo Spalatensi. De Republica Ecclesiastica Libri X. Pars I. Continens libros I, II, III, IV.* Heidelbergæ 1618, с. A3–AD.

⁸ Н. И. Петров. Перевод послания Сплетского архиепископа Марка-Антония Господневича к епископам. Текст // *Памятники русской старины в западных губерниях, издаваемые с высочайшего соизволения П. Н. Батюшковым*, вып. 7: *Холмская Русь (Люблинская и Седлецкая губ. Варшавского Генерал-губернаторства)*. Санкт-Петербург 1885, с. 304-319 (між с. 339-340 вміщено відбиток двох сторінок рукопису).

⁹ Марк Антоній Господневич (Де-Домініс). *Послання до єпископів християнської церкви* // *Пам'ятки братських шкіл на Україні (кінець XVI – початок XVIII ст.): Тексти і дослідження* / ред. В. І. Шинкарук та ін. Київ 1988 (с. 275-290 – текст пам'ятки).

¹⁰ Зокрема, відзначили максимальне наближення тексту до живої народної мови і припустили, що перекладач був людиною високої освіти, знавцем латинської і староукраїнської літературних мов, а «відбиття деяких живомовних східноукраїнських рис, особливо у фонетиці і словозміні, а також палеографічні особливості пам'ятки підтверджують, що вона є типовою для київської традиції першої половини XVII ст.» (Коментар // *Пам'ятки братських шкіл*, с. 292).

Київські автори припустили, що «Послання» зацікавило руського перекладача «критикою теологічних підвалин католицизму, експансіоністської політики Ватикану та єзуїтів», адже у творі «гостро критикувалися у душі протестантизму політичні засади Ватикану»¹¹. На думку упорядників антології, головним мотивом звернення православних до «Послання» була його антипапська спрямованість, що стала їм у пригоді в полеміці з католиками і прихильниками унії.

Сучасних учених особливо зацікавила мова перекладу. Міхаель Мозер звернув увагу на риторичні засоби, побудову речень і самого тексту, його морфосинтаксичні (латинізми і полонізми) запозичення¹². Він порівнює переклад з латинським першодруком, не вказавши, однак, його видання. Автор назвав рукопис «непересічним документом», що показує, «як будова пізньолатинського тексту впливає на український переклад, виконаний з вельми відчутною орієнтацією на польські зразки»¹³. Лексично-дидактичні особливості твору як полемічного, пов'язаного з конфесійним протистоянням першої половини XVII ст., відзначила Оксана Ніка¹⁴. У змісті «Послання» мовознавці виявили «гостру критику продажності та нападливості церковної політики взагалі та папської зокрема» (М. Мозер), питання ж авторства перекладу не порушили.

Як бачимо, у згаданих студіях ідеться лише про рукопис. Насправді ж маємо справу з копією унікального стародруку, віднайденого у Львові¹⁵. У ньому цілком збережені початок «Послання» (без титульної сторінки) з вказівкою про його автора (в рукописі відсутні перші 34 рядки) і закінчення (в рукописі на арк. 14 пропущені 6 рядків і 7 наприкінці тексту) з його традиційним відсиланням на Венецію і 1616 рік, а місцем видання зазначено Франкфурт-на-Майні¹⁶.

¹¹ Там само, с. 290.

¹² Michael Moser. Marcus Antonius de Dominis' Schrift anlässlich seiner Flucht nach Italien und ihre ukrainische Übersetzung aus dem 17 Jahrhundert // *Welt der Slaven* 41 (1999) 93-116; Міхаель Мозер. Оповідка Марка Антонія де Домініса про власну втечу з Італії та її український переклад XVII ст. // Міхаель Мозер. *Причинки до історії української мови: збірка* / ред. С. Вакуленко. Харків 2008, с. 132-162.

¹³ Мозер. Оповідка, с. 161.

¹⁴ О. І. Ніка. Валоризація українського релігійного дискурсу на межі XVI–XVII ст. // *Мова і культура*, вип. 10 (110). Київ 2008, с. 97-101; її ж. Глоси у староукраїнській полеміці кінця XVI – початку XVII ст. крізь призму дискурс-аналізу // *Studia Linguistica*, вип. 2. Київ 2009, с. 269-275.

¹⁵ Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника. Відділ рідкісної книги: Ст. I. 442.

¹⁶ Марка Антоніа, Архієп(с)копа Спалатенского. Причини $\overline{\text{W}}$ еханья егѡ зе Влѡхъ. Дрѡковано в Фра(н)кѡфорте оу Менѡ наконцѡ 1616 Рокѡ. 19 арк. На першому аркуші зображення

Вперше про існування стародруку повідомили Ігор Мицько та Ярослава Павличко¹⁷. І. Мицько назвав перекладачем Мелетія Смотрицького, а джерелом перекладу – польськомовне видання, що вийшло у Любечі в друкарні Петра Бластуса Кміти до 1620 р.¹⁸ Однак історик не підкріпив свою думку документальними свідченнями та аргументацією. Ідентифікуючи слов'яно-руську пам'ятку, І. Мицько припускає: вона вийшла у Вільні зусиллями православного братства Святого Духа; на користь цього промовляє її литовська філігрань. Археографічний опис стародруку подала Ярослава Павличко¹⁹. Викладаючи біографію Домініса і деякі факти з життя Смотрицького, авторка зазначила можливе знайомство Мелетія з книгами хорватського мислителя у 1617 р., а створення ним перекладу «Послання» – 1617–1624 рр. Шрифт видання типовий для віленських кириличних друків; до 1800 р. воно перебувало у конволюті книг бібліотеки Львівського Ставропігійського братства, складеному, переважно, з творів Мелетія Смотрицького.

Гіпотеза про авторство перекладу може пояснити, чому у ньому немає даних про місце видання. Відомо, що 1596 р. польський король Жигимонт III позбавив Віленське братство привілею на друк книжок, й чимало їхніх видань виходило анонімно. У 1610 р. король наказав їх палити, а друкарню закрити. Тож братчики видавали також і в Єв'ї (колишнього Гродненського повіту, нині – Вієвіс (Vievis) у Литві), зорганізувавши в маєтку православного князя Богдана Огінського нову друкарню, що діяла у 1611–1635 рр.²⁰ Останнє спонукало Георгія Голенченка у довідці, яка засвідчила факт існування слов'яно-руського «Послання», назвати кілька можливих місць видання²¹.

літери А у рамці з рослинним орнаментом, ксилографічний візерунок-плетінка на останньому аркуші. Посторінкова пагінація відсутня.

¹⁷ І. Мицько, Я. Павличко. Пам'ятка вітчизняного друкарства // *Жовтень* 3 (Львів 1985) 124.

¹⁸ І. З. Мицько. *Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576–1636)*. Київ 1990, с. 112.

¹⁹ Я. Павличко. Віленське видання Марка Антонія де Домініса (Маркантуна Господнетича) // *Литва–Україна: історія, політологія, культурологія. Матеріали Міжнар. наук. конференції у Вільнюсі 28-30 вересня 1993 р.* Вільнюс 1995, с. 135-141.

²⁰ Див.: К. В. Харлампович. *К истории западнорусского просвещения: Виленская братская школа в первые полвека ее существования*. Вильна 1897; Д. Сцепуро. *Виленское Св.-Духовское братство в XVII и XVIII столетиях*. Киев 1899; Ludwik Abramowicz. *Cztery wieki drukarstwa w Wilnie (1525–1925): zarys historyczny*. Wilno 1925; Tomasz Kempa. *Wileńskie bractwo św. Ducha jako centrum obrony prawosławia w Wielkim Księstwie Litewskim w końcu XVI i w pierwszej połowie XVII w.* // *Białoruskie zeszyty historyczne* 21 (2004) 47-69.

²¹ Марк Антоний (Господнетич). Причины отъезда из Италии (Ивьє или Вильно, конец 10-х – начало 20-х годов XVII в., не ранее 1618 – не позднее 1623 г.) // *Книга Беларусі. 1517–1917*.

М. Мозер спробував заперечити гіпотезу І. Мицька, посиляючись на авторитетну бібліографію Кароля Естрейхера. В ній у статті, присвяченій Марку Антонію де Домінісу²², згадано лише один переклад твору Господнетича, виданий польською мовою віленським єпископом Євстафієм Воловичем²³. Ідеться про другий маніфест, перекладений з римського першодруку²⁴. Натомість австрійський славіст не зауважив вміщеної у бібліографії К. Естрейхера – в огляді кириличних творів – згадки про слов'яно-руське видання «Frankfurt (nad Menem). 1616. Antonius Mar. Pricziny ujechania ze Włoch»²⁵. Вона підтверджена в сучасних «Доповненнях» до каталога К. Естрейхера²⁶. А в електронних «Матеріалах до доповнень» є інформація і про польський переклад «Послання» авторства кальвініста Яна Зигровського²⁷, хоча місце збереження цього друку не вказане²⁸. Та завдяки Ярославу Ісаєвичу, який у 80-х роках виявив його

Зводны каталог / склад. кат. Г. Я. Галенчанка, Т. В. Непарожная, Т. К. Радзевіч. Мінск 1986, с. 94-95.

²² K. Estreicher. *Bibliografia polska*, ч. 3, т. 23: XV–XVIII stulecia. Kraków 1897, с. 178.

²³ *Marcus Antonius de Dominis arcybiskup spalateński swego zwrocenia się z Angliey, radę przekłada. Z rozkazania [...] x. Eustachiusa Wollowicza [...] wileńskiego biskupa z łacinskiego na polski język, przetłumaczona u w druk podana [...]*. Wilno [1622], 52 с.

²⁴ Ще до другого маніфесту вийшла праця католицького красномовця з Кракова Бартоломея Дучимінського «Ехерцитиум Rhetorum Cracoviae» (1619) з промовою проти Марка Антонія де Домініса, в якій останній порівнюється з Йоаном Кальвіном. Див.: Franciszek Siarczyński. *Obraz wieku panowania Zygmunta III. Króla Polskiego i Szwedzkiego [...]*, част. 1. Lwów 1828, с. 107.

²⁵ Karol Estreicher. *Bibliografia polska 140 000 druków*, ч. 2: *Chronologiczne zestawienie 73 000 druków polskich lub Polski dotyczących od r. 1455 do 1799 włącznie*, т. 1 (8). Kraków 1882, с. XX (Co do 2: Druki sławian południowych kirylicą).

²⁶ Див.: Marec Antonius, Archiepiskop Spalatenkoj. *Pricziny ujechanija jego ze Włoch*. Drukow. w Frankffortie u Nepru. 1616 (in quarto, 19 с., зберігається в 6-ці Оссолінських). Опис видання див.: *Bibliografia polska Karola i Stanisława Estreicherów: dopełnienia i sprostowania do części III (wydanie scalone)* / ред. Stanisław Siess-Krzyszowski], зош. I: A–G. Kraków 1999, с. 271.

²⁷ Див.: *Declaratia Jáśnie Oświeconych dwu Pánow. Arcybiskupá Spáláteńskiego, Primásá y Metropolitý Królestwá Dálmátskiego y Kroátskiego w Pánstwie Weneckim [Marco Antonio de Dominis]. Także Xiążęciá z Kándále w Królestwie Fráncuskim [Henri de Nogaret de la Valette et de Foix, duc de Candale] przeszłego Roku 1616. Do Prawowiernego Kościoła Ewángelikow przyłączonych. Z Łacińskiego ná polski język przelożona. Roku Pánskiego 1617*. Без місця 1617, 14 арк. Опис видання: *Centrum badawcze bibliografii polskiej Estreicherów w Uniwersytecie Jagiellońskim – projekt badawczy. Materiały do uzupełnień Bibliografii Estreichera* (www.estreicher.uj.edu.pl/staropolska/baza/164959.html).

²⁸ Припущення про Яна Зигровського зроблено також у: *Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*, зош. 5: *Wielkie Księstwo Litewskie* / опрац. Alodia Kawecka-Gryczowa, Krystyna Kogotajowa, Wojciech Krajewski. Wrocław – Kraków 1959, с. 136. Відсутність на друковій вихідних даних також пояснюється тут небезпекою публікації твору як для перекладача, так і видавця, адже «sprawa bowiem dla katolików była nader drażniąca».

у Відділі рідкісної книги бібліотеки Варшавського університету, маємо можливість співставити польський і слов'яно-руський переклади. Порівняння доводить значний вплив польського тексту на руський.

Узагальнимо зібрану бібліографічну інформацію, доповнивши її новими фактами і міркуваннями. Отже, слов'яно-руський переклад «Послання» дійшов до нас у вигляді друку і рукопису, обидва збереглися скоріш за все в одному примірнику. Рукопис є копією видання, зробленою, вочевидь, через невеликий наклад книжки та небезпеку її знищення. (Не випадково відомості про друк відсутні у документах XVII ст.). Остання обставина пояснює спробу видавців «прикритися» Франкфуртом-на-Майні. А може саме з цього видання, датованого 1616 р., і зроблено слов'яно-руський переклад, адже на польському такий напис відсутній. З огляду на це, братський друк з'явився не раніше 1617 р. і не пізніше 1622 р., коли Домінік повернувся до Риму, видавши другий маніфест, який розчарував його симпатиків. У 1617–1622 рр. книги Святодухівського братства – якщо саме йому належав друк – виходили переважно у Єв'ї. Якщо ж автором перекладу був Мелетій Смотрицький, який писав свої твори головно польською мовою, то працював над ним у Києві (де, вважається, між 1615 і 1617 рр. він викладав латину у братській школі) або Вільні, куди повернувся, прийнявши постриг у Святодухівському монастирі.

Однак скоріш за все переклад зроблено у 1617–1618 рр. у Вільні. Маємо опосередковане свідчення цього у виданому Віленським Троїцьким монастирем полемічному творі «Перевірка оборони» (1621 р.; його автором прийнято вважати з'єднаного з Римом Київського митрополита Йосифа Веляміна Рутського). У тексті читаємо про повернення Мелетія Смотрицького з Волині і Києва до Вільна:

A w tym czasie podano mu xięgi ze zbory Marka Antoniego, arcebiskupa spalatenskiego, apostate; za którą się chwyciwszy, został tym, czym teraz jest. Taki statek tego człowieka, że jedna xiążka jednego apostaty, który nową sektę w chrześcijaństwie, do tąd nie bywałą, wprowadzał, i ktorej sekty krolestwo angielskie (do którego się był udał) przyjąć nie chciało, tak go we wszystkim odmieniła, że ab equis descendit ad asinos. A jeśli w tym wszystkim będzie chciał być tak niewstydlwym, przeświadczymy go i mianować osoby będziemy²⁹.

²⁹ *Examen obrony to iest Odpis na Script Obrona werificatij nazwany [...]*. Wilno 1621, с. 46. Цитата свого часу привернула увагу українського історика: «Було б інтересно за вказівкою “Екзамена” прослідити, наскільки Смотрицький у своїх писаннях цих років справді стояв під впливом Господнечича, але такого аналізу досі не зроблено» (Михайло Грушевський. *Історія української літератури*, т. 6. Київ 1995, с. 147).

DECLARATIO Márká Antoniusá de Domini- nis, Arcybiskupá Spálatenského, która swoiego odiázdú ze Włoch rádę przekláda.

A Wy nagły y niespodziewány/ inszym wśytz
kim/ ten moy odiázd/ á wśakże odemnie dluga/ dáley niż
od dśięćci lat/ ráda uważony/ y pilnym rozważaniem wcześ-
nie sporządzony/ iákiego y sám y sám v náśych/ podźwienia
nie spráwił; á v niewiádomych rzeczy/ skutkow złych zá moia
wina/ ieslibym milczał/ nie pomnożył/ meiego nie przekłogo/
ale z obrze uważonego odiázdú rádę/ wcześnym vprzedzeniem/
potrzeba było koniecznie przelożyć.

Przeżyralem záśte/ że miało być niemálo obmowcow/ kto
rzyby z meiego odiázdú/ zlorzeczenia/ y mnie spotwarzania we-
dlug obyczáiu/ mieli przyćzynie wśiać: á wśakże przed Bogiem
wyznawam/ iż mis to nie bárzo trapi y frásuje: mnie bowiem
był głupi dla Chrystusa/ był bezecny/ był polickłowany/ był zlo-
rzedzon/ prześládownány/ bluźnion/ śmieciámi świátá/ y owśem
przetlecewem był/ bym tylko Chrystusowi Pánu dogodził/ y
bráćiey w usługowánú Chrystusowym pożyteczny był/ powi-
nienem zgotá wzgárdzić. Abowiem chwala náśá jest
świádecwo sumnienia náśego/ iż w prośśoci sercá y w śczy-
rości Bożey mieśce odmieniam. Ná mnie záprawde nalezy /
ábym sie sámego śkáwił iáko sluge Bożego/ w wielkley cierpli-
wości y w wśistách/ w potrzebách/ w utrapieniách/ w pracách/
przeź chwałę y nieślawę/ przez bezecność/ y dobra sławę: Ab-
bowiem nie łicbie/ áni moich rzeczy śkám; ale ktore sa Jezusa
Chrystusa. Trapi mis ráćzey y frásuje/ ieslibym obmowistom
y potwarzom nie zábiegl: bo kácnoby do tego przyšlo/ że nie-
máły śnadź dobrego budowánia pożytek w wielu pobożnych
myślách/ ktory z meich rád bráć mogá/ prześłodziłby sie; y
wieleby

Перша сторінка польського перекладу «Послання до єпископів» Марка Антонія де Домініса. Переклад атрибутований кальвіністу Яну Зигровському і виданий у Любечі в друкарні Петра Бластуса Кміти (?1617).

(З домашнього архіву Ігоря Мицька)

Як бачимо, Мелетій отримав книги «відступника» Домініса у Вільні й одразу ними захопився, «ставши тим, чим тепер є»³⁰. У цей період Смотрицький якраз писав полемічні твори проти католиків і унійних. Останні, сподіваючись повернути Смотрицького на унію, пов'язали його гострі виступи із впливом на нього ідей Домініса, який своїм учинком набув собі сумної слави. Цікаво, що час перекладу збігається зі зверненням православного автора до рідної мови; він якраз завершив свою слов'яно-руську редакцію повчальної збірки «Євангеліє учительне», видану Віленським братством у 1616 р.

Однак не виключаємо того, що Смотрицький міг познайомитися з книгами Господнетича ще у Києві. «Церковна республіка» (Гайдельберзького видання) була в бібліотеці Києво-Печерського монастиря; на неї посилався у своїй «Палінодії» (1621) тоді ще київський братчик Захарія Копистенський³¹. Але до 1621 р. Домініс устиг видати лише дві перші частини праці, а текст «Церковної республіки», що вийшов 1620 р. у Франкфурті-на-Майні, не містить «Послання». Отже, його слов'яно-руський переклад зроблено саме з окремого видання, котре існувало вже у багатьох, зокрема і польському, перекладах.

Останній також викликає певний інтерес. Адже у польській історіографії (мабуть, через місце видання і приписку на ньому «Do Prawowiernego Kościoła Ewangelików przyłączanych») його пов'язують з Яном Зигровським – богословом і полемістом³², який у своєму памфлеті «Папопомпе»

³⁰ Цей факт відображено у донесеннях унійного митрополита про події у Царстві Польському від 1624 р., що збереглися у збірці копій латино-польських документів XVI – початку XVIII ст. Див.: Н. И. Петров. *Описание рукописных собраний, находящихся в городе Киеве*. Москва 1891, с. 93 (№ 51). Нині збірка знаходиться в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського: Рукоп. ЦНБВ, 51 П. А копія насправді зроблена з реляції отців-василіян від 7 грудня 1624 р. до Конгрегації пропаганди віри про їхні розмови у Вільні зі Смотрицьким, який погоджувався з окремими католицькими артикулами, крім учення про примат Папи. І цей «псевдоепископ Полоцький» постійно читає і декламує чи не напам'ять Домініса («in quo insigniter corrupti sunt per librum Marci Antonii de D.nis, quos pseudoepiscopus Polocensis assiduo legit et fere memoriter recitat»). Див.: *Summaria relatio Patris Ioannis Basiliani de mediis procurandi unionem universalem Ruthenorum // Monumenta Ucrainae Historica*, ч. II: 1624–1648 / упор. митр. Андрей Шептицький. Рим 1965, с. 3-5.

³¹ Зміст цих посилань та порівняння їх на прикладі перших двох книг «Церковної республіки» див.: Н. И. Петров. *Сплетский архиепископ // Труды Киевской Духовной Академии* 2 (1879) 204-205; 3 (1879) 350-355.

³² Ян Зигровський (Zygrowski, Zygrowiusz, Zigrovius, 1574–1624) – магістр філософії Краківського університету, міністр (проповідник) кальвіністської громади і ректор школи у Панівцях на Поділлі, який видав тут 6 антикатолицьких творів. У 1611 р. Зигровський переїхав до Вільна, поєднуючи церковну, педагогічну (був вихователем князя Януша Радзивілла) і літературну діяльність. Активно співпрацював з видавцем Павлом Бластусом Кмітою, який

(Панівці, 1611) спростовував католицьке вчення про апостольське походження Римського престолу і примат Папи. Як суперінтендант Новоградського, потім Віленського дистриктів, Зигровський мав підтримувати контакти з православними братчиками, налагоджені ще з часу видання ними «Апокрисису» (1597) кальвініста Мартіна Броневського і протестантсько-православного синоду 1599 р. у Вільні³³. З наступом Контрреформації взаємини між православними і протестантами, заохочувані світською елітою обох конфесій, що сподівалась на підтримку могутнього роду князів Радзивілів (його кальвіністської гілки), продовжувались³⁴. Полемічні виступи православних на початку XVII ст. були морально підтримувані протестантами³⁵; кальвіністи у Вільні також вели гарячі диспути з католиками, друкуючи власні памфлети і переклади європейських

у 1612 р. переніс свою друкарню з Вільна до Любча (Любеча) біля Новоградка: тут вийшло 9 відомих історіографій творів Зигровського. Див.: Andreae Wengerscii. *Libri quattuor Slavoniae reformatae*. Amstelodami 1679, с. 440-441; Jerzy S. Bandtkie. *Historia drukarni w Krolestwie Polskiem i wielkiem Xięstwie Litewskiem* [...], т. 2. Kraków 1826, с. 30-54; Mariola Jarczykowa. *Książka i literatura w kręgu Radziwiłłów birżańskich w pierwszej połowie XVII wieku*. Katowice 1995, с. 61-70; Marek Skwara. *Życie i twórczość Jana Zygrowiusza* // Marek Skwara. *Jana Zygrowiusza «Melius...» na tle polskich drukowanych oracji pogrzebowych XVII wieku związanych z Radziwiłłami. Wraz z tekstem kazania* [...]. Szczecin 2008, с. XI-LVIII.

³³ В «Акті» синоду запевнялась взаємна підтримка «усякого скривдженого... Грек – за інших Греків і Євангеликів, а Євангелик за інших Євангеликів і Греків» та необхідність «усі їхні утиски, втрати, образи й обтяження за віру... дружєлюбно відхиляти». Текст «Акта» див.: Józef Łukaszewicz. *Dzieje Kościołów wyznania helweckiego w Litwie*, т. 1. Poznań 1842, с. 130-132; D. Oljančyn. Originaltext der Urkunde der Generalkonföderation zwischen Protestanten und Orthodoxen // *Kyrios* 1 (Königsberg 1936) 198-205; Акт конфедерации, заключенной в Вильно, шляхетством Речи Посполитой православного и протестантского исповеданий для взаимной защиты от гонений со стороны католического духовенства // *Уния в документах* / укл. В. Теплова. Минск 1997, с. 300-307.

³⁴ Див.: Henryk Wisner. *Janusz Radziwiłł 1612–1655. Wojewoda wileński, hetman wielki litewski*. Warszawa 2000; Tomasz Kempa. *Wobec kontrreformacji. Protestanci i prawosławni w obronie swobód wyznaniowych w Rzeczypospolitej w końcu XVI i w pierwszej połowie XVII wieku*. Toruń 2007; В. Любашенко. Пошуки альтернативної унії: православні та протестанти у контексті Берестя (Кирило Лукаріс і Україна) // *Die Union von Brest (1596) in Geschichte und Geschichtsschreibung: Versuch einer Zwischenbilanz*. Lviv 2008, с. 277-296.

³⁵ Відомо також, що Смотрицький виявив деякі протестантські формулювання у «Катехизисі», опублікованому в додатку до «Треноса» (1610); він сам засудив це пізніше у своїй «Апології» (1628). Цікавим є і той факт, що з початком XVII ст. православні полемісти, попри очевидні розходження між Східною і протестантськими Церквами, розглядали «нововірців» іноді як політичних союзників у конфронтації зі З'єдиненою Церквою. Це, власне, засвідчено в анонімній «Пересторозі» (1605): «А Виленськое братство въ купѣ zostало, маючи при собѣ геретиковъ, которыхъ имъ Господь Богъ заступцами даль» (Перестрога збѣло потребная...) // *Акты, относящиеся къ исторіи Западной Россіи, собранные и изданные Археографическою комиссією*, т. 4: 1588–1632. Санкт-Петербург 1851, с. 215).

реформаторів³⁶. За цих обставин звернення Смотрицького до творів Домініса виглядає досить вірогідним.

Однак, на думку Френсіса Томсона, оскільки «Послання» у богословському вимірі явно поступається «Церковній республіці», саме остання справила той сильний вплив на Смотрицького, який вразив унійних³⁷. Дійсно, «Послання» не було розгорнутою еклезіологією Домініса, однак розкривало авторську позицію і план церковних реформ. У цьому сумаріюмі прочитувалось чимало ідей, співзвучних православ'ю. Своєю тезовою формою невеличкий твір ставав зручним матеріалом для диспутів і полемічних викладів.

Утім, оцінка «Послання» як антикатолицького тексту є очевидним спрощенням. Домініс був палким прихильником реформи Західної Церкви й у цьому зрозумілий і протестантам (насамперед англіканцям³⁸), і «благомыслячим католикам, незадоволеним зловживаннями римського двору» (М. Петров). Критика Господнетичем централізації й формалізації церковного життя, яка звучить у «Посланні» і яку декотрі автори кваліфікують як протестантську, лунала тоді в полемічних текстах усіх конфесій і була типовою для новочасної Європи. Натомість у своїй opinio pro реформу Церкви Домініс був ближчий до православних, аніж до протестантів. Його

³⁶ Активна видавнича діяльність Віленського збору кальвіністів у цей період, яку фактично курирував суперінтендант Ян Зигровський, добре відображена в: *Acta Synodów provincialnych Jednoty Litewskiej. 1611-1625* [= *Monumenta Reformationis Polonicae et Lituanae. Zbiór pomników Reformacji...*, 4:2]. Wilno 1915.

³⁷ Ф. Томсон. Мелетий Смотрицкий и уния с Римом: религиозная дилемма в Рутении XVII века // *400 лет Брестской церковной унии 1596-1996, критическая переоценка. Сб. материалов Междунар. симпозиума*. Неймеген – Москва 1998, с. 189.

³⁸ Англійська Реформація була спричинена: 1) незадоволенням теорією і практикою папського верховенства; 2) бажанням реформування ерархії і церковних порядків; 3) уявленнями про відступлення папства від учення і практики давньої, нерозділеної Церкви. Перша причина зумовила законодавчі ініціативи англійського короля Генріха VIII, покликани «позбутися невинного втручання з боку Папи» і «тяжких поборів, якими папство пригноблювало християнство часів Великої Схизми». Друга причина через заперечення Римом «реформаційних соборів XV ст.» призвела до появи в Англії програми реформ, запропонованої професором з Оксфорда Джоном Вікліфом і розпочатої (секуляризація і закриття монастирів) архієпископом Йоркським Томасом Волсі. Її підтримав Генріх VIII, який, однак, відкинув ідеї Мартіна Лютера. Відтак, англіканізм XV–XVI ст. мав не протестантський, а реформаторський вимір, спрямований на повернення Католицької Церкви до духу і букви Вселенських соборів (Див.: *The Dictionary of English History* / ред. J. Sidney Low і F. S. Pulling. London – New York 1928, с. 325-342). Протестантські тенденції розпочалися в англіканізмі за Едварда VI, ще більше – Єлизавети I й були закріплені у Символі віри Англіканської Церкви; остання де-юре визнала своїм главою світського володаря, натомість залишила єпископальний устрій та ерархію.

еклезіологія, фактично, актуалізувала теорію соборного управління³⁹, яка своїм запереченням зверхности Папи над Церквою випередила Реформацію. Адже, читаємо в «Посланнях»:

Был негда артыкѹкуль вѣры Соборнѹю, повсемѣ свете ро(з)ширеннѹю быти цр̄ков ѡнѹю ХвѸ Каѡтолическѹю, которой Хс̄ самѣ доско(н)чаніа вѣка притомность свою ѡбещать рачил,.. теперѣ Артыкѹль тотѣ вѣры наши Римане стиснѹли: албо скорчили: абы вже Каѡтоличкою цр̄ковью толко сама Римскаа столица розѹмена была, и тежѣ вней самой, далеко болшѣ всамоѣ Папежѹ... (арк. 8); ...затымѣ Петрово первенство албо Папе(ж)ство, Єва(н)гелской наѹце, и заповедем Хс̄вымѣ велце противное бытѣ оуказѹю (арк. 9); Цр̄ковѣ по(д) Римским Папежом не естѣ далей цр̄ковью, але Речѹю посполитою ѡкою(с) людскою... (арк. 11 зв.).

Диктату Папи Домініс протиставляє колегію єпископів, яка опиратиметься на всю Церкву, – це буде відновленням духу апостольського братерства і принципу соборности. Тож

становлю цр̄ковѣ по(д) Христом, донайсконалшою Монарѣхїи належачи. Наземли вша(к)же Хс̄вых слѹгѣ ѡ(д)самовладства зе(м)ного бы(ть) барзо ѡ(д)даленыхѣ, самым Хс̄вымѣ вырокомѣ розѹмеючи,.. демокраций примешанья: (то естѣ где вси по(с)полите достановеньа радѹ належатѣ) самѹю цр̄ковѣ оуправѹючихѣ... (арк. 8)

Критика Домінісом учення про примат Папи і самого інституту папства знайшла відгук у протестантів. Однак їхня ідея Церкви як невидимого союзу людини і Бога, що у своїй земній іпостасі позбавлена спасительної функції, була чужа католицькому реформатору. Тому

цр̄кви ст̄ой Каѡолической... николи себе нигды не ѡлѹчаю: але... в истотных нашей вѣры Артыкѹлахѣ, и зложе(н)ахѣ стародавней цр̄кви Хс̄вой згажаемѣ, векѹпсте бытѣ вполечности естемѣ готовый... (арк. 16).

³⁹ Початково в XII–XIII ст. у поглядах Марсілія Падуанського (заперечував божественне походження папства) та Вільяма Окама (вважав святою і непомильною тільки Церкву) і далі в XV ст. у соборному русі. Останній на соборах у Пізі (1409), Констанці (1414–1418) і Базелі (1431–1449) висунув теорію соборного управління; за нею не Папа, а християнська спільнота, представлена собором, є найвищим суддею у Церкві. Натхненники руху поставили під сумнів святість Римського престолу й проголосили ідею супрематії собору над Папою, оперту на еклезіологію давньої, нерозділеної Церкви. Див.: *Essays from the Conciliar Epoch* / ред. E. F. Jacob. Manchester 1953; James Burns, Thomas Izbicki. *Conciliarism and Papalism*. Cambridge 1997. За образним висловом, зупинивши соборний рух, «папство відкинуло парламентарний принцип і вибрало необмежену владу в обмеженій області замість обмеженої влади над відданим і нерозділеним християнством [...]. Папа переміг соборний рух собі на горе» (А. Дж. Тойнбі. *Постигжение истории: Сборник*. Москва 1996, с. 344).

Реформу Церкви Домініс вбачав, насамперед, у новому прочитанні святоотцівських текстів, рішень семи Вселенських соборів і давніх канонів – тієї спадщини нерозділеної Церкви, якою так дорожив православний світ. Тож автор закликає:

Стые стародавныє Каноны, соборы православныє, стыхъ ѿцовъ наѣки, це(р)ковныє давнїє звичаи, пилне перегледети...(арк. 7).

Найближчою до ідеалу йому здавалась Англіканська Церква. Домініс був радо прийнятий нею і навіть посів посаду Віндзорського декана. Однак його богослов'я примирення не знайшло відгуку і в Англії⁴⁰. Пророкуючи своє нерозуміння сучасниками, Господнетич маніфестує в «Посланні» ідею єдності всіх християн – навіть тих, які мають різні погляди чи розірвали з Церквою. Цей твір став першим оприлюдненням його екуменічного кредо, котре сучасна історіографія вважає вагомим внеском Домініса у релігійну думку XVII ст.⁴¹

...пожада(н)є видети єдностъ всѣхъ це(р)квей Хсѣвыхъ: розлѣченъ се западѣмъ в(д) востока в догматахъ вѣры, полѣднихъ сторонѣмъ в(д) полночных, спокойны(м) оумысломъ, николи зносити немоглемъ. Прагнуле(м) такъ мнѣгихъ, и такъ великихъ в(д)щепенствѣмъ причинѣ познати: и вбачити, если бы се могла вымы(с)лити дорога, вси цркви Хсѣвы до правдивои стародавnoi єдности злѣчити (арк. 4).

Ця єдність відбудеться, коли Рим відмовиться від монархічного інституту папства та повернеться у «црковъ Соборнѣю»:

абы Ри(м)ские блѣды в(д)крилися: правда и здоровость Кафтолической наѣки, и цвиченья ѿвораласе Цркви многие в(д)нашой Ри(м)ской в(д) киненье, и розлѣчоные в... єдномы(с)льномъ розѣменью были заде(р) жаны: Єдности всѣхъ це(р)квей дорога...(арк. 15 зв.).

Як бачимо, у «Посланні» представлено концепцію іренізму, якій симпатизувало тоді чимало католицьких і протестантських богословів – учасників харитативних колоквиумів XVI–XVII ст. Вони прагнули подолати церковний розкол шляхом взаємного визнання артикулів віри, відмінність яких видавалась не вельми принциповою. Іренізм Домініса та його візія

⁴⁰ Про відносини Домініса з англійським престолом і вищим клиром див.: D. L. Clark. Marco Antonio de Dominis and James I: The Influence of a Venetian Reformer on the Church of England // *Papers of the Michigan Academy of Science, Arts, and Letters*, т. 53. Alma 1968, с. 219-230; William B. Patterson. Marco Antonio De Dominis // William B. Patterson. *King James VI and I and the Reunion of Christendom*. New York 2000, с. 220-260.

⁴¹ Найповніше дослідження на цю тему: Noel Malcolm. *De Dominis (1560–1624): Venetian, Anglican, Ecumenist and Relapsed Heretic*. London 1984.

реформи, названа деякими дослідниками «утопічною еклезіологією»⁴², передбачали навіть прийняття «герезії» (яку Домініс розумів як «різно-мисля»). Він опирався на мудрість ранніх Отців, які зуміли знайти компроміс з деякими еретиками і зберегти єдність Церкви. Таке примирення, допоки повне возз'єднання церков ще не відбулось, допоможе, на думку Домініса, досягти злагоди у християнському світі. Тому він закликає:

Нехай прето зоставлена будеть, в неро(з)дельне розныхъ речахъ, во(л)наа каждой цр̄кви моць розѹменьа, и справованья... исправлена, споромъ конецъ очини(т)... (арк. 16); Далекo тa(ж)шымъ, злымъ в цр̄кви битъ ѡ(д)щепенство нижли герезью, запевне мейте Споленность вашѹ в цале шпиній, албо мниманья заховавши... вкоро(т)комъ часе сподеваюса, же зѹполный покой и згода: и велце потребнаа цр̄квей стыхъ едность настѹпить (арк. 18).

Виступ проти папства та унійні заклики Домініса не залишили байдужими православних. Це засвідчує його листування у 1618 р. з Александрійським патріархом Кирилом Лукарісом (обидва, до речі, були здавна знайомі, студіюючи в один час у Падуї). Останній, шукаючи союзників Східної Церкви на Заході, також зблизився з протестантами і листувався з Кентерберійським архієпископом Джорджем Абботом. Домініс підштовхував Лукаріса до цього зближення; надсилаючи патріарху першу частину «Церковної республіки», він зазначав:

In this tractate I strive to defend and vindicate our Oriental Churches, and that of Constantinople especially, from all Romish calumniation. I defend, moreover, the ancient rights of Patriarchs, and reduce the Bishop of Rome to his right place... you will enter into serious consideration, of uniting your the Eastern Churches, with this most noble and flourishing Church of England⁴³.

Лукаріс у відповідь підтвердив свою незгоду з католицькою еклезіологією (на прикладі творів кардинала Роберта Беларміно), знайшовши слушні аргументи в Англіканській та Реформатській Церквах. Їх уважливіше «прочитання», на думку святителя, сприятиме порозумінню між християнами⁴⁴.

⁴² D. Cantimori. *L'utopia ecclesiologica di M. A. De Dominis // Problemi di vita religiosa in Italia nel Cinquecento*. Padova 1960, с. 103-122.

⁴³ Лист Домініса в перекладі англійською: *The Christian Examiner and Church of Ireland Magazine for 1833. Conducted by members of the Established Church. New series*, т. 2. Dublin 1883, с. 904-906. Сучасне видання: Marko Antonije de Dominis. *Izabrani radovi. Selected Works*, т. 1. Split 2002, с. 123-124.

⁴⁴ Лист Лукаріса латинською та англійською мовами: J. M. Neale. *A History of the Holy Eastern Church. The Patriarchate of Alexandria*: т. 2. London 1847, с. 390-401. Латинською: E. Legrand.

Поза сумнівом, проповідь іренізму справила неабиякий вплив і на Мелетія Смотрицького. Ознаки цього засвідчив Касіян Сакович у передмові до польського перекладу «Dezyderoza» (Краків, 1625), в якій передав свої розмови з Мелетієм у Києві. Останній запевняв Саковича, що «не може далі зносити роздвоєння руської церкви і православних непорядків, шукає способів полагодити це роздвоєння і з тим “поїхав туди, звідки може вийти полагодження таких справ”, себто до патріархів по згоду»⁴⁵. Під час поїздки на Схід у 1624–1625 рр. Смотрицький зустрівся з тоді вже Константинопольським патріархом Кирилом Лукарісом: Мелетій був учнем цього святителя в Острозі і вважав його своїм духовним отцем. Але очевидні наслідки зближення Лукаріса з протестантами розчарували Смотрицького, водночас, посилили його пошуки такої унії, яка погодить «Русь із Руссю». Мелетій виходив з того, що відмінності між Західною і Східною Церквами не є суттєвими, а, радше, наслідком маловірства та невігластва, які штучно роз’єднують людей.

Ця позиція виразно представлена в його тезах («Консидераціях», опублікованих як додаток до «Апології») про відмінності між двома Церквами. В той час як православні письменники змагалися у множенні католицьких оман (а польський полеміст Петро Скарга нарахував 19 відхилень Східної Церкви від Західної), Смотрицький визнав правдивими тільки 6 відмінностей («między tymi dwiema Cerkwiami ze różnica»), які, однак, не можуть бути перешкодою для взаємної згоди двох Церков («do jedności dali ste pociągnąć»). Й цілком у дусі і стилі Домініса Мелетій запевняє, що бажав би

abyśmy uważali y upoznali jeżeli takie zaż słuszności sway między temi z iednie rozdwojone Cerkwiami sprawiedliwie dziela y jedne od drugiey... społeczności zgody y jedności... nasha Ruska do jedności z sobą od wielu lat wziiwa⁴⁶.

Причому, не лише вчення про Filioque, чистилище, стан душі праведників після смерті, Причащення під обома видами та опрісноки, а також про «wyznanie starszeństwa Biskupa Rzymskiego» Смотрицький не вбачав за перешкоду для примирення. Навпаки – він легітимує їх для православ’я, знаходячи історичні приклади і святоотцівські аргументи на користь арти-

---

Bibliographie hellénique, ou Description raisonnée des ouvrages publiés en grec par des Grecs aux XVe et XVIe siècles: т. 4. Paris 1896, с. 329-340.

⁴⁵ Цит. за: Грушевський. *Історія української літератури*, т. 6, с. 156.

⁴⁶ Цит. за: Melecjusz Smotrycki. *Apologia peregrinathey do kraioy wschodnych* [...]. Lwów 1628, с. 131-132. Порівняймо: Мелетій Смотрицький. О шести разницяхъ въ ученіи Восточной и Западной Церкви // И. М. Мартыновъ. *Кирилло-мелетіевскій сборникъ*, вип. 2. Парижъ – Лейпцигъ 1867, с. 4.

кулів Західної Церкви. Руський полеміст покликався при цьому на лист Кирила Лукаріса Львівському архиєпискупу Яну Димитрію Соліковському⁴⁷, в якому, за Лукарісом, спірності між Західною і Східною Церквами підважуються «простими» і необізнаними у богословських питаннях, натомість «uczeni łącno у jedno rozumienie w miłości Chrystusowej wywodzą»⁴⁸.

Рецепція іренізму, представлена у «Консидераціях», прочитується і в інших – ранніх і пізніх творах Смотрицького («Обороні верифікації», 1621 р.; «Апології», 1628 р.; «Ексетезиси, або вимози», 1629 р.). Вона вплинула на його інклюзивну еклезіологію та ідею «універсальної унії». Ця тема вже порушена в історіографії⁴⁹. Однак, з огляду на сповнені сумнівів листи Мелетія до Лукаріса⁵⁰, а також власну богословську контроверсію Смотрицького періоду конфлікту з Києвом і православними братствами, його «універсальна унія» видається ще не до кінця вивченою. Адже у XVII ст. суперечки між католиками і протестантами, православними та унійними точились уже переважно навколо різних моделей унії, що можуть ґрунтуватись на спільному або близькому теоретичному фундаменті. Ідея реформи Церкви через унію приваблювала реформаторів

⁴⁷ Вперше надрукований у: P. Skarga. *Na treny i lament Theophila Orthologa do Rusi greckiego nabożeństwa, przestroga* [...]. Kraków 1610, с. 110-114. Історію написання листа і суперечок навколо нього див.: Виктория Любашенко. *Кирилл Лукарис и протестантизм: Опыт межцерковного диалога*. Одеса 2001 (с. 72-74 – авторський переклад листа).

⁴⁸ Smotrycki. *Apologia peregrinatyeu*, с. 187; Смотрицкий. О Шести разницахъ. с. 63. У згаданому листі Кирило Лукаріс, називаючи спільне в ученні, Літургії і традиціях Західної і Східної Церков, формулює своє розуміння статусу Римського престолу: «Ми не лише не відкидаємо столицю св. Петра, але гідну повагу і пошану їй надаємо, і першою, як матір, її визнаємо» (Цит. за: Любашенко. Кирилл Лукарис, с. 73). Святитель у листі не підтвердив учення про примат Папи, а виклав традиційне для Східної Церкви визнання першости Риму у християнському світі, зазначене у рішеннях Вселенських (3-тє правило Другого, 28-ме правило Четвертого) соборів. Порівняймо: «Что касается Деяний, то в них Петр всегда выступает от имени Апостолов, выражает их общее согласное свидетельство. В восточной традиции он навсегда и останется “первоверховным” Апостолом, но это его первенство будет пониматься не в смысле особой власти над Апостолами и Церковью, а как дар быть выразителем или глашатаем апостольского единогласия, “устаами” Двенадцати и Церкви» (Александр Шмеман. *Исторический путь православия*. Нью-Йорк 1953, с. 8).

⁴⁹ Напр.: W. Urban. *Konwersja Melecjusza Smotrzyckiego, polonisty i dizunickiego arcybiskupa połockiego w latach 1620–1627* // *Nasza Przyszłość* 5 (Kraków 1957) 133-216; Исидор Нагаевський. *Об'єднання Церкви й ідея патріархату у Києві: Історично-богословська студія*. Торонто 1961; Богдан Курилас. *З'єднання архиєпископа Мелетія Смотрицького в історичному і психологічному навітленні*. Вінніпег 1962; Мелетій Соловій. *Мелетій Смотрицький як письменник*. У 2-х чч. [= *Записки ЧСВВ*, сер. II, секц. I, т. 36-37]. Рим – Торонто 1977–1978; Томсон. *Мелетій Смотрицкий*, с. 177-218; Devid Frick. *Meletio Smotryckij*. Cambridge 1995.

⁵⁰ Див.: *Litterae episcoporum historiam Ucrainae illustrantes (1600–1900)* / ред. Athanasius G. Welykuj, т. 1: 1600–1640. Romae 1972, с. 130-145 (№ 79), 186-197 (№ 98). Лист від 26 серпня 1626 р. у перекладі російською див.: Мартыновъ. *Кирилло-мефодіевській сборникъ*, с. 119-144.

і на Заході, і на Сході. Важливість такої реформи для подолання подальшого розколу Європи та її конфесіоналізації була очевидною. Однак це тема окремого дослідження.

Та особливу увагу привертає публікація Девіда Фріка, в якій він переконливо довів значний вплив «Церковної республіки» Домініса на формування богословського мислення Смотрицького⁵¹. Дослідник виявив прямі паралелі між її окремими книгами і полемічними текстами русина, конкретизуючи цей вплив на двох аспектах. Перший – широке поняття Смотрицьким віри, що ставило під сумнів виключення з Церкви тих, хто виявляє особливе розуміння певних артикулів. Другий – його ідея Вселенської Еклезії як християнської цілоти, в якій і Західна, і Східна Церкви акумулюють її сутність, тому не мають «дефекту» навіть попри свої відмінності⁵². Д. Фрік спеціально зупиняється на вказаних паралелях⁵³, висловлюючи думку про прийняття Смотрицьким нового погляду на Церкву ще тоді, коли він повернувся з Києва до Вільна. Теоретичні підстави такої зміни автор шукає у тексті «Церковної республіки», не виключаючи попереднього знайомства Мелетія з «Посланням»⁵⁴. Натомість, як бачимо, руський перекладач виявив особливу увагу до цього твору. Тому спробуємо

⁵¹ D. Frick. *Fides Meletiana: Marckantonio De Dominis and Meletij Smotryc'kyj* // *Harvard Ukrainian Studies* 15 (3-4) (1991) 383-414.

⁵² Така еклезіологія Смотрицького виходила за рамки традиційного уявлення про спасіння лише в одній (моїй) Церкві. Докладніше про це див.: Томсон. Мелетий Смотрицький, с. 188-190.

⁵³ Зокрема на прикладі «Оборони верифікації»: «Zaž Cerkiew Boża, nie iest imię Cerkwie Chrzesciańskiej y Katholickiej? Przec nie możesz. Lecz Krol Iego M. Pan nasz M. w Vniwersale Oycu Patriarsze Ieremiaszowi (o ktryym tu wzmiankę czyniliśmy) danym, Cerkwi nasze Ruskie pod posluszeństwem Patriarszym będące, Cerkwiami Bożymi nazywa: coż ci za dziw że y w tym swoim nam danym Przywileiu, ludźmi nas Relligiej Chrzesciańskiej Katholickiej mianować raczy? Boby tak, mywisz, siebie samego odsądzał wiary Katholickiej. Mylisz się Panie *Redargutorze*. Rzekłbym, lepiej Krol Iego M. vmie, co iest iedyna Ś. Katholicka y Apostolska Cerkiew definiować, niżli ty: ale tępości twey tak wysokiemu rozumowi comparować nie ważę się. Wiedzieć Krol Iego M. raczy, że nas oboiā stronę, y Wschodnią, mowiemy, Cerkiew pomiestną y Zachodnią, Cerkiew Ś. Katholica, która iest iedyna w wnętrznościach swoich, w których się one zaczęły, nosi: do którey iedno y toż prawo obie maiā: a prosząc, aby on to, co ie dzieli, to iest, co się kolwiek *non per defectum*, ale *per excessum* w różnicę miedzy nie podało, oycowsko vprzatnal, y zniósł. A iż *defectus*, iako mywią, *fide non vititur, excessu fide abutitur*. Nie nayduie przeto Kroi Iego M. *defectu* w świętey wierze naszej Graeckiej, nie nayduie y w swey Rzymskiej: zacyz gdy nas ludźmi Relligiej Chrzesciańskiej Katholickiej Graeckiej nazywać raczy: siebie samego tegoż tytułu Chrzesciańskiego Katholickiego nie odsądza: w czym się *Redargutor*, rzecz przeciwnā stanowiąc, bardzo myli, nie chcąc, wiedzieć, że *neque in excessu, neque in defectu* (ieśli y o swey toż rzec może) Ś. Cerkiew Wschodnia z Katholickiej nie wystąpiła» ([Melecjusz Smotrycki]. *Obrona Verificaciej od obrazy Maiestatu krola Jego Miłości [...] od zgromadzenia Cerkwie S. Trojcy*. Wilno 1621, c. 77-78).

⁵⁴ Frick. *Fides Meletiana*, c. 397.

припустити, що саме «Послання» стало першим введенням Смотрицького в екуменічний дискурс XVII ст.

Звісно, запропонована розвідка – не остаточний доказ того, що саме Смотрицький був автором слов'яно-руського перекладу «Послання». Пропонуємо її лише як аргумент на користь цієї гіпотези.

Viktoriya Lyubashchenko

**MELETIY SMOTRYTSKY IN THE 17TH-CENTURY INTER-CHURCH DISCOURSE
(TOWARDS THE HISTORY OF THE UNIQUE SLAVONIC-RUTHENIAN PRINT
OF MARCO ANTONIO DE DOMINIS'S "LETTER TO THE BISHOPS")**

The article highlights the historical circumstances of the emergence of the Slavonic-Ruthenian translation of Marco Antonio de Dominis's «Letter to the Bishops» published in the 1617-1618 by the Vilnius Orthodox Brotherhood of the Holy Spirit. The author considers a hypothesis concerning issues involved in translating the «Letter» by Meletiy Smotrytsky and analyses the content of the «Letter» and its influence on the formation of Meletiy Smotrytsky's ecumenical theology.

Keywords: Marco Antonio de Dominis, Meletiy Smotrytsky, Cyril Lucaris, Reform of the Church, Union, Kievan Metropolis.